

Marijan
Kramberger

Slovenofilija slovenskih književnikov

V teh zapiskih bomo preiskovali neki značilen bivanjski atribut slovenskega književnika — pojem književnika uporabljamo v takem pomenskem obsegu, kot smo ga odmejili v prejšnjem članku* —, namreč njegovo »ljubezen do slovenstva«. Seveda pri tem ne mislimo samo na direktno besedno-kontemplativno izražanje slovenofilskih čustev, temveč jemljemo oznako širše in vključujemo vanjo kot njen pomembnejši in prepričljivejši pol aktivna dejanja slovenskega književnika, ki so tako ali drugače pozitivno relevantna za obstoj slovenstva in pomenijo torej še mnogo bolj veljaven, pa čeprav posrednejši dokaz njegove zavzetosti in ljubezni do njega.

Književnik, slovenski kot vsak drug, je lahko narodotvoren na dva načina. Morda se ukvarja z eksplicitnimi nacionalnimi projekti oziroma z umetniško in publicistično agitacijo zanje, morda tudi ne, a v vsakem primeru pomaga graditi narodni dom implicitno z vsem svojim ustvarjanjem ne glede na njegovo konkretno vsebino. Že sama lucidnost njegovih misli, razkošje njegove fantazije in kultiviranost njegovega jezikovnega izraza namreč nujno privlačijo njegove rojake in jim dokazujejo, kako imenitno in priporočljivo je biti npr. Slovenec, kako se to človeku splača, kako ga človeško bogati — s tem pa seveda neogibno povečujejo kohezijo znotraj njegove narodne skupnosti. Taki prostovoljni ali neprostovoljni slovenofiliji se noben slovenski književnik ne more izmuzniti, tudi katalogovci ne. Resda veljata, recimo, Šalamun ali Gaister za narodotvorna samo po svojem učinku na nas, intelektualce, a po deželi že krožijo Paternu, Kmecl in podobni uradno potrjeni arbitri ter pol s prepričevalnostjo svojih argumentov, pol pa s harizmatično močjo svoje osebnosti pridobivajo slavistične aktive za našo najnovejšo literarno linijo, in naj-

* *Kako eksistira slovenska književnost*, Sodobnost 1/71.

pozneje čez kakih deset let ne bo več nobena umetnost dobiti zaradi Šalamuna ali Gaistra cvek; o čisto posebni narodotvornosti takega cveka pa bomo morali v teh zapiskih še temeljito spregovoriti.

Pa tudi obseg neposredne, konceptualne narodotvornosti slovenskega književnika je širši, kot nam ga kaže površen pogled. Po eni strani je nacionalizem sam na sebi nekaj socialno amorfnega in neopredeljenega, kajti z »narodom« očitno še ni dana ena sama, konkretno določena organizacija družbe, vse je tu (drugače, kot domnevajo marksisti) še odprto in abstraktno; zato narodna misel ne more obstajati »kot taka«, kot stodoletno čista tematizacija etničnega, marveč se vselej veže z neko reflektirano ali nereflektirano predstavo o njegovi socialni aplikaciji, brez katere bi preprosto obvisela v zraku. Nacionalizem, kot je slovenofilija, je potemtakem v bistvu le okvir za najrazličnejšo družbeno vsebino, posoda, v katero je mogoče naliti marsikaj. Po drugi strani pa tudi tisti socialni koncepti, ki jih kategorija naroda ne zanima ali jo celo v imenu internacionalizma odklanjajo, že zaradi najosnovnejših zakonitosti komunikacije ne morejo preprečiti, da se ne bi ujeli v nacionalni okvir, ki je očitno, dokler imamo pač narodne jezike, nujna in neodmisljiva konkretna posoda vseh družbenih programov in sleherne socialnosti ne glede na njeno vsebino. Naj so se čutili slovenski kristjani, marksisti, eksistencialisti, ludisti itd. v svojih prvotnih zamislih še tako načelno vzvišene nad nacionalnimi plotovi, v resnici so in bodo via facti vsi po vrsti osrečevali s svojo dejavno ljubeznijo predvsem oziroma samó Slovence. Zato bomo tvegali trditev, da je razmerje med nacionalnim in socialnim objektivno v bistvu precej ustaljeno in se spreminja bolj njegov subjektivni refleks, ki niha med skrajnostma narodnjaštva kot prazne afektivne tautologije in »svetovljanskega«, svetu tujega socialnega inženirstva kot mehanicistične simulacije družbenih procesov, medtem ko bo funkcionalni optimum najbrž nekje na sredi, v takem ravnovesju človekove narodne in družbene zavesti, ki bo ustrezalo dejanski soodvisnosti obeh kategorij.

Ce pa je tako, potem tudi eksplicitna slovenofilija preneha biti za nas preteklost oziroma njen preživelci sedanji relikv in postane, prostovoljno ali neprostovoljno, eden od centralnih fenomenov eksistence slehernega slovenskega književnika, ki je in ki bo kdaj nacionalno-socialno mislil (znano pa je, da praktično ni slovenskega književnika, ki tega ne bi počel). Skratka, če razumemo slovenofilstvo po moji definiciji, zajamemo z njim tolikšen in tako regularen del dejavnega in nedejavnega obstoja slovenskega književnika, da lahko mirne duše zapišemo enačbo: SLOVENSKI KNJIŽEVNIK = SLOVENOFIL (približno tako, kot je, recimo, sesalec vretenčar). In v teh zapiskih se hočemo zdaj vprašati, kaj to pravzaprav za nas pomeni.

* * *

Kar se tiče posledic njegove slovenofilije za slovenskega književnika samega (to je namreč prva točka, ki nas zanima), je bilo in je še, tudi med najmlajšimi in najbolj avantgardnimi literati, če ne aktivno subvencionirano, pa vsaj molče dopuščano in spodbujano mnenje, da mu njegova ljubezen nikdar ni bila, ni in ne bo adekvatno povrnjena in njegova osebna socialna bilanca (v nasprotju z bilanco tistih kolegov drugod po svetu, s katerimi se želi primerjati, pa tudi z bilanco drugih, razumljivo manj

zasluženih domačih konkurentov) vselej izkazuje zgubo, nepoplačan trud in nenagrajene žrtve, od katerih nima drugega kot posmehljivo, jalovo gloriolo nesebičnosti in etične veličine. Resda je ta mit o nesorazmerju med delom in plačilom generično značilen za »naivno«, neosveščeno psihologijo človeka na splošno in ne le slovenskega književnika — verjetno je celo najzanesljivejše znamenje njunega duševnega zdravja —; a prav zato še posebej izziva k natančnejši preiskavi.

Prva, najbolj preprosta misel, ki se nam v tej zvezi ponuja, je najbrž misel, kdor hoče biti slovenski književnik (in to hotenje se zdi v večini primerov zelo izrazito fiksirano, togo in nespremenljivo), za uresničitev svojega načrta nujno potrebuje slovenski narod kot svoje edino možno občinstvo; to je očitno *conditio sine qua non*, se reče, da brez naroda književnika kratko malo ne bi bilo. Če torej naroda še ni, če je dana šele njegova etnična možnost, si ga književnik brez izbire MORA iz te surovine ustvariti, kar pomeni, da njegovo stvarjenje naroda ni nikakršno »darilo« nikomur drugemu kakor kvečjemu samemu sebi; če pa narod že obstaja, je književnik spet življenjsko zainteresiran, da mu ostane tudi zanaprej ohranjen, in ga mora enako neizogibno sam ohraniti, varovati in krepiti v sodelovanju z vsemi drugimi, ki so še poklicani za to. Redke so profesije, katerih eksistenčna odvisnost od naroda je tako močno izražena kot odvisnost književnika, in še redkeje je odvisnost književnika od naroda glede na velikost in obstojnost narodne tvorbe tako pereča in vznemirljiva, kot je odvisnost slovenskega književnika od slovenskega naroda. Z drugimi besedami: dejavna slovenofilija je od okoliščin izsiljen, obvezen in neizprosen pogoj biti slovenskega književnika, konsekvence, nerazdružno povezana z voljo do te biti, ni ene brez druge, ne glede na književnikov subjektivni »komentar« — in zato je seveda upravičeno mogoče vprašati, po kakšni logiki naj bi bilo ustvarjanje možnosti za svojo eksistenco moralno tako zelo visoko kotirajoče početje, se pravi, čemu naj bi delali iz sile vrlino.

Sicer pa, kakšna je pravzaprav sociološka vsebina projekta in prakse biti književnik? Očitno to najprej pomeni bivati neko bolj ali pa manj dosledno delitev dela — delitev, ki je vsekakor objektivno nujna, saj je jasno, da bi književnik, ki bi jo s svojim življenjem zanikal odločneje, kot bi si glede na dano stopnjo nadarjenosti, moči in volje za večirnost smel privoščiti, v konkurenci z drugimi kaj kmalu zaostal; s tem pa se število možnih kombinacij z drugimi poklici za pretežno večino književnikov takoj zelo radikalno skrči. Zdi se, recimo, da brez kolikor toliko temeljite splošne izobrazbe in razgleda literarna dejavnost vsaj v obdobju, ki ga zaobseže slovenska književnost, praktično ni več mogoča; zato je v njem za književnika tako rekoč predpisani minimum delitve dela pisanje ob takim neknjiževniškem poklicu, ki mu bo omogočal oziroma s čim večjo gotovostjo jamčil uresničevanje zahtevane biti izobrazbenca. Najčistejši izraz procesa v delitvi dela, rešitev, ki prinaša književniku, dokler so drugi pogoji enaki, največje komparativne prednosti in mu zato, logično, pomeni nepresežen cilj in ideal, pa je seveda pisanje kot glavni in edini poklic — Mount Everest vseh literatov, na katerega je od Slovencev prvi splezal Cankar. Če pa je že ta ideal nedosegljiv, potem naj bo dodatni poklic književniškemu vsaj čim bližji, in preprost premislek nam pove, da mu bo najbližja služba v književniških in drugih kulturnih ali s kulturo

povezanih institucijah kot naslednji najboljši izhod. Enemu od opisanih treh poklicnih tipov so in bodo pripadali vsi slovenski književniki, ki so in ki bodo hoteli kaj šteti; in nobenega dvoma ni, da je njihova volja vselej, tudi pri naših najmlajših, naravnana v smer naraščajoče, ne pa v smer pojema-joče specializacije.

Opravilo, ki je na ta način pripadlo književniku v okviru družbene delitve dela, pa ni kakršno si bodi. To opravilo je med ljudmi subjektivno močno cenjeno in zaželeno; v »normalnih« razmerah, t.j. ob uresničenem sistemu splošne izobrazbe je zanj značilen nenavadno obilen presežek ponudbe nad povpraševanjem. Posebej velja poudariti, da tako visok vrednostni rang literarnega ustvarjanja vsaj po svojem bistvu ni nobena slovenska posebnost, kot bi včasih radi mislili (ne glede na morebitne konkretne razlike v nacionalno-socialnem pomenu in vlogi književnosti, ki opisani trend pri nas še okrepijo): tudi drugod po svetu je pritisk produkcije na distributivno-regulativne mehanizme (založbe, revije ipd.) enako močan, in povsod so posamezniki bili in so še, podobno kot na Slovenskem, pripravljeni veliko žrtvovati, samo da bi lahko kakorkoli uresničili svojo voljo biti književnik. Podrobnejšo raziskavo objektivnih vzrokov te preference lahko tu izpustimo, ker nam zadostuje, kot se zdi, dovolj nesporna splošna ugotovitev, da taki vzroki v načelu vsekakor obstajajo, saj bi sicer morali pritegniti k razlagi bolj ali manj generičnega obstoja omenjene preference dokaj zapletene in svojevoljne nadomestne hipoteze. Naj bo kakorkoli že, književno ustvarjanje velja skratka med ljudmi od nekdanj za ELITNO DELO, elitno produkcijo — s tem pa ta hip ne mislimo dela, ki bi bilo rezervirano za neko drugače, ne s produkcijo književnosti določeno elito, marveč delo, ki SAMO PO SEBI povzdiguje človeka med DELOVNO ELITO ljudi. Resda se zadnji čas pojavlja na Slovenskem misel, ki poskuša to zanikati: parola naše avantgarde je, da je literarno ustvarjanje »delo kot vsako drugo«, a take besede grede le malce preveč naivno mimo celotne socialnozgodovinske empirije človeštva,* zato se mi zdijo možnosti za pogosto najavljano »desakralizacijo« književnosti vsaj v sferi duhovne produkcije kot take precej omejene. Nič ne pomaga, če se čutijo posamezni literati zasebno še takó enaki proletarcem, pa tudi če še tako stradajo ali prezebajo ali so izkoriščani ali zatirani; dokler pišejo, so objektivno nekaj več oziroma nekaj višjega od njih, in sto drugačnih deklaracij na tem ničesar ne spremeni. Z »navadnimi« ljudmi se lahko književnik izenači samo takó, da preneha biti književnik — tu pa se njegov egalitarizem, kot vemo, zelo odločno konča, literati, slovenski in drugi (in z njimi tudi delavci Problemov), se ravno narobe ne glede na vse težave in na vso sekundarno vabljenost drugih opravil kot klopi oklepajo literature.

Ker pa je takó, lahko svojo zavrnitev teze o posebni moralnosti slovenofilskih dejanj slovenskega književnika še dodatno preciziramo z ugotovitvijo, da se aspiracije književnika ne omejujejo na cilje, dostopne vsem ljudem, temveč da se kdo, ki je ali hoče biti književnik, vselej poteguje za poseben, za manjšino rezerviran, namreč bolj ali manj izrazito nadpovprečen socialno-delovni status. Očitno je, da bo s takim projektom največkrat združeno enako nadpovprečno tveganje — napori, odrekovanja, možnost neuspeha

* Pa tudi način, kako konkretno same funkcionirajo, jih postavlja na laž; prim. prejšnji članek.

ipd. Toda v okoliščini, da je kandidat za književnika pripravljen vzeti vse to nase, glede na dano elitnost književnikovega bivanja ni mogoče videti vzvišenega izraza nekakšnega »čistega«, zgolj erosu biti zavezanega etičnega obilja, marveč kvečjemu docela normalno investicijo v svojem lastnem interesu, visoko stavo v igri za še višje tuzemske nagrade. Seveda: odločitev za tveganje je že zadaj; a če se spomnimo ignorantskega optimizma, ki po vseh naših izkušnjah praviloma botruje takim odločitvam, jo bomo najbrž prav tako vzeli kot moralno nevtralno.

In zdaj si lahko zastavimo naslednje vprašanje: ali se elitarni zahtevek slovenskega književnika omejuje na sfero duhovne produkcije, se pravi na pravico do pisanja kot elitnega dela, ali pa sega morda čeznjo in vključuje tudi konsekvence, ki bi jih iz takega dela bilo mogoče izvajati in uveljavljati na področju družbene DELITVE materialnih in nematerialnih dobrin?

Vzorec odgovora na to vprašanje je slovenskim književnikom po moje dal Prešeren: z marksikakšno besedo in dejanjem, čisto posebno pa še s svojim odnosom do Ane in Julije. —

Eden od znanih »problemov« prešernoslovja je uganka, zakaj se naš France prav do kraja za nobeno ceno ni hotel poročiti z Ano Jelovškovo, svojo dolgoletno ljubico in materjo svojih treh otrok. Še posebno čudna je zadeva, ker vemo, da je sam priznaval in uvideval potrebnost te poroke — saj spričo svojih znanih ali pa sponiranih socialno-etičnih načel niti ni mogel drugače; a prav zato se zdi tembolj signifikantno, da se po njih enako dosledno NI ravnal. Spomini njegove hčerke razločno opredeljujejo naravo njegovega odpora do ženitve z Ano kot globoko segajočo psihično blokado, kot apriorno fiksacijo, ki je tudi najlepša doživetja z njo in otroki niso mogla niti malo premakniti z mesta (znana scena v njegovi sobi pri Crobathu). In ravno to protislovje: sprejemanje ljubezni in prijateljstva, hkrati pa vztrajno zavračanje misli na formalno institucionalno potrditev takó nastalega človeškega razmerja, nas pri iskanju razlogov za pesnikovo vedenje dovolj očitno usmerja na pravo sled. Ob njem se namreč takoj domislimo znanega splošnega vedenjskega vzorca meščanske družbe, ki ji je ženska iz nižjih slojev dobra za marsikaj, le za ženitev ne, in v kateri bi bila poroka z Ano za Prešerna kratko malo — resnična ali namišljena — mezaliansa, dejanje, nezdržljivo z njegovim dejansko doseženim ali pa vsaj predvidenim, pričakovanim in zaželenim socialnim statusom; pomenila bi tako rekoč svojeročni podpis pod svoj življenjski socialni neuspeh, takega podpisa pa se je Prešeren, čeprav naj bi bil domnevno neskončno vzvišen nad pritlikavim pehanjem svojih sodobnikov, kot kaže, vendarle s človeško razumljivo, dasi ne posebno impozantno, zakasnelo, brezpredmetno in docela iracionalno trmo branil.

Poanta Anine zgodbe je skratka za vsakogar, kdor ni gluha, dovolj nepreslišna: »če bi se ženil, bi se ženil z meščanko«. S tem pa smo že pri Primičevi Juliji, kajti bodisi da je pesnik resno računal na poroko z njo (kar bi se sicer opazovalcu zdelo precej naivno in nespametno), bodisi da je želel samo tako rekoč simbolično prijaviti svojo načelno pravico do take zveze, se pravi, da je bil to bolj akt »teoretične«, »idealne« socialne identifikacije, vsekakor si svojega razmerja do nje spričo vseh tedanjih meščanskih moralnih norm ni mogel zamišljati kot krajše ali daljše zunajzakonske epizode, analogne kasnejši epizodi z Ano. Jasno je seveda, da takó nepraktičnemu človeku, kot je bil naš doktor prava, pri tem ni moglo iti, vsaj predvsem ne,

za premoženjsko korist; družba ima deliti še marsikaj drugega, s stališča potreb in interesov književnika najbrž celo še bolj pomembnega in odločilnega, recimo, socialno priznanje, enakopraven vstop, sprejem in vključitev med druge elite, pravico do intimnega druženja in integracije z njimi (integracije, katere najvišji izraz je pravica do priženitve) itd., vse to pa medirano skozi ljubezenska čustva lepe, mlade ženske, ki je s svojo zunanostjo in vedenjem kajpada najbolj privlačen proizvod elitarnega bivanja ter njegov neustavljivo učinkoviti reklamni izvesek. In na to in tako »Julijo«, se pravi na takó definirane sekundarne attribute elitnosti se je Prešeren, kot kaže, ujel in prilepil tako silovito, da se ne glede na vsa svoja siceršnja načela in na vse nasvete zdrave pameti ni mogel več odtrgati od njih, dokler ga niso osebno pogubili — kajti če upoštevamo njegov osrednji, književniški eksistenčni projekt in pa razmere, v katerih ga je poskušal uresničiti, nam ne bo težko uvideti, da bi bila zanj veliko bolj priporočljiva in stvarna politika zasebne skromnosti, saj bi si bil s službo, ki jo je imel, in s to ali ono »Ano« očitno prav lahko uredil dovolj normalno življenje na nepretenciozni ravni nekakšnega nižjega srednjega sloja; a ne, njega je jahal fantom »Julije« kot pogoja biti, kot edinega adekvatnega življenjskega deleža, dokler mu ni zlomil vratu.

In kar je še bolj usodno, ta obsedenost je zaznamovala tudi njegovo poezijo, saj je, recimo, v Sonetnem vencu spravil rast in razcvet slovenske književnosti v neposredno odvisnost od vprašanja, ali bodo bogate meščanske dedinje uslišale slovenske literate, kar se zdi le malce preveč drastičen, če ne celo vulgaren elitarni sociologizem. Prešernov Sonetni venec pomeni naravnost programatično zanikanje same načelne možnosti poduhovljenja in askeze, možnosti, da bi slovenski književnik našel zadoščenje in izpolnitev v svojem (elitnem) delu kot takem, in namesto tega povzdiguje na njegovo zastavo nekakšno jamrajočo zahtevnost slabiča, brez ostanka bitno odvisnega od družabnih ničevnosti tega sveta. Zlagal bi se, če bi zapisal, da sem na to malodušno prizemnost enega od osrednjih dokumentov naše literature kdove kako ponosen; vendar bi bilo enako nemogoče tajiti, da ni pesnik z njim breknil na dokaj odmevajočo struno v (narodnem?) značaju slovenskih književnikov, saj je v Sonetnem vencu konstituirani socialni maksimalizem postal med njimi tako rekoč splošno upoštevana moda. Če bi zbrali žive muze naših klasikov na enem mestu, bi dobili kaj nenavadno in imenitno družino, v kateri bi se Cankarjeva Štefka sramežljivo vdiral v zemljo pred ženami bankirjev, hčerkami graščakov in podobnimi eksotičnimi cvetkami, da o širokem trgovsko-oštirskem povprečju niti ne govorimo. —

Vsekakor smemo reči, da nam je Prešeren s svojim značilnim, izdajalsko nasprotnim vedenjem do Ane na eni strani in do Julije na drugi dovolj nedvoumno in eksemplarično odgovoril na naše splošnejše vprašanje o polovičnem (delovnem) ali kompletnem elitizmu v tem smislu, da sprejme edinole zadnjega, tj., da hoče za vse, kar jim da, od Slovencev tudi ustrezno veliko dobiti; in z njim se začenja tradicija, ki se je sicer v svojih konkretnih izrazih spreminjala, kakor so se spreminjale socialne razmere in socialne ideje, v svojem bistvu pa se je ohranila nespremenjena prav do današnjih dni in do najbolj avantgardnih literatov. Takó je, recimo, zlasti srednja tretjina dvajsetega stoletja prinesla zanimiv premik od klasičnih meščanskih kriterijev elitnosti, kot sta bila premožnost in dostop v vodilne salone, k neposredni politični moči ali k mestu in vlogi znotraj nekakšnega

napol zarotniškega (in seveda brezspolnega) vrhnjega telesa; ni pa gotovo, da je ta premik trajen, kajti z nastankom nove, socialistično-zasebniške položajno-premoženjske crème de la crème se začneja nadarjenim mladim fantom, ki se zgrinjajo v Ljubljano, znova odpirati klasična Prešernova varianta, namreč varianta priženitve. Vsekakor so skrajno redki slovenski književniki, ki bi se zunaj-proizvodnih konsekvenc svoje neogibne proizvodne, delovne elitarnosti, naj bodo zdaj te konsekvence od primera do primera kakršnekoli že, brez nujne potrebe (tj. če ne gre res za nepremagljivo individualno socialno-psihološko avtokastracijo, o kateri bomo še spregovorili) otepali; velika večina jih je s svojo eksistenco ali s svojimi željami nadvse razločno potrdila temeljno družbeno opredelitev, ki jo je tako rekoč paradigmatično sprejel zanje Prešeren, kar pomeni, da je pristni, neizsiljeni asketizem do danes ostal pri njih začudenje zbujujoča iregularnost, izjema, ki potrjuje pravilo. In retroanalitično lahko pripomnimo, da je v resnici že sama delitev na primarni in sekundarni, »produkcijski« in »delitveni« elitizem metodološka finesa, v kateri tiči dušeslovni nesmisel, in da je bilo torej naše vprašanje v bistvu retorično.

Seveda, eno je hoteti, drugo pa moči; še dostikrat je ostalo v celotnem obsegu pojma elitarno bivanje za slovenskega književnika, podobno kot za Prešerna, nedosegljiv privid. Krive so bile temu deloma resnično težave, v katere ga je pripeljala objektivna logika njegovega slovenofilskega projekta sama na sebi, se pravi izzivanje aktivnega ali pasivnega odpora projektov, ki so njegovemu kakorkoli nasprotovali, deloma pa tudi take, ki z njegovim literarnim ustvarjanjem niso imele neposredne zveze in jih moramo torej v tem premišljevanju dati v oklepaj kot človekovo splošnejšo usodo, recimo, zgodnja smrt ali prirojena meja socialne prilagojenosti. Posebno važno se mi zdi opozoriti na usodnost te druge determinante, ki se je doslej, kolikor vem, v bistvu sploh še nismo zavedeli in je vstavili v svojo rekonstrukcijo naše literarne preteklosti, zaradi česar je vsa naša predstava o usodi slovenskega književnika značilno izkrivljena. Po eni strani je morala večina naših piscev opraviti v svojem življenju velikanski in skrajno zahteven družbeno-civilizacijski skok: z dežele v mesto, iz kmeta ali mestnega proletarca v izobraženca, iz reveža vsaj v pripadnika spodnjega srednjega sloja in podobno (praviloma pa so si fantje, kot rečeno, nalogo sami dodatno otežili z družbenimi aspiracijami, ki so segale še visoko nad to minimalno raven); po drugi strani pa ustroj njihove osebnosti očitno ni bil zmeraj najbolj primeren za preizkušnjo, ki jo je življenje terjalo od njih, saj se zdi, da med posameznikovim literarnim talentom in med njegovo sposobnostjo prilaganja ni kake posebno izrazite pozitivne korelacije — nekateri znaki bi utegnili govoriti celo za možnost, da si ustvarjalnost in pa normalna, adaptativna inteligenca vsaj v določenih okoliščinah nasprotujeta, se pravi, da druga drugo izključujeta. Vsekakor se nam v luči tega premisleka, zlasti starejša, deloma pa tudi še novejša zgodovina slovenske književnosti razodene kot pravi mimohod SUBJEKTIVNO, tj. individualno-psihološko tragičnih, izkoreninjenih in nasledlih eksistenc, ki tudi v najbolj idealnih objektivnih razmerah ne bi bile dosegle običajnega miru in življenjske sreče. To je najbrž že sociološka šifra Prešernove zgodbe, kasneje pa jo srečamo, če se omejimo samo na najvidnejša imena, posebno pri Levstiku, Jenku in med četverico naše moderne; zadnjo reprizo doživi menda pri Prežihu.

Razume se, da je iz stiske neprilagojenosti z znanim nevrotičnim obratom mogoče napraviti tudi najvišjo in edino vrlino; in res se je pri nas mnogo večjih in manjših duhov od Prešerna pa vse do danes angažiralo za to značilno »racionalizacijo«, kot bi rekli psihoanalitiki, njen paradni apostol in evangelist pa je postal in ostal Ivan Cankar, saj ji je posvetil pravo mučno, usmiljeno vredno, a dostikrat tudi nevzdržno primitivno in neokusno biblijo v dvajsetih debelih knjigah. (Od tod znano neugodje njegovih recenzentov, normalnih ljudi, ki so deviantnost takega stališča kajpada natančno čutili, čeprav ji niso mogli pojmovno do živega in so se zato precej neobgljeno lovili okrog pisateljevega »pesimizma«, »odsotnosti pozitivne ideje« itd.; toda jedro njihovih pomislekov zgodovina vse bolj potrjuje.) Posebno nerodno pa je, da je bila žrtev iste socialno-psihološke zakonitosti tudi večina najvplivnejših razlagalcev naše literature; zato se znotraj te literature nikoli ni mogla razviti dovolj učinkovita opozicija proti prevladujočemu duhu oziroma konvenciji slavljenja neprilagodljivosti, konvenciji, ki meče na celoten kompleks slovenske književnosti nepotrebno in normalnega človeka odbijajočo senco zavestno gojenega socialnega čudaštva.

OBJEKTIVNO je bila eksistenca slovenskega književnika vsaj tendencialno dovolj izrazito mučeniško-herojska kvečjemu v pionirskih časih slovenofilskega projekta, se pravi, nekako do konca Bachovega absolutizma (čeprav bi bilo treba najbrž celo tu razlikovati stopnjo res popolne osamljenosti in izobčenosti od stopnje, ko je slovenski književnik vsaj v krogu ožje skupine somišljenikov vendarle že doživljal tisto priznanje svoje elitnosti, ki mu ga je širše okolje odtegovalo, in s tem v določenem smislu kljub vsem oviram uresničeval svoje družabne ambicije), ter pozneje še enkrat med krajšo, a dokaj ostro krizo tega projekta v drugi svetovni vojni. V zadnji tretjini devetnajstega stoletja je položaj že popolnoma drugačen, saj lahko tedaj, recimo, Tavčar (tudi če Stritarjev primer zanemarimo kot primer pretirane in netipične, »neknjiževniške« socialne prilagodljivosti, dasi je vprašanje, s kakšno pravico) naravnost šolsko natančno realizira Prešernov »julijanski« življenjski scenarij s svojimi dodatki, na kakršne Prešeren ni mogel najbrž niti v sanjah pomisliti, pa tudi sicer se z napredkom slovenske kulturne avtonomije postopoma množi število takih mest v raznih literarnih in sorodnih ustanovah, ki zagotavljajo slovenskim književnikom vsaj neko osnovno gmotno preskrbljenost in hkrati potrebno tesen stik z literaturo.

Nekoliko zakomPLICIRA podobo s kar dvema zgodnjima smrtna in enim klasičnim zgledom socialno-psihološke frustracije naša moderna, a omenjene tri eksistence so glede na splošni trend seveda izrazito izjemno naključje, saj pooseblja resnično tipično usodo slovenskega pisca iz te generacije kvečjemu Župančič. Kmalu nato požene ustanovitev svoje države vzpenjajočo se krivuljo še bolj strmo navzgor, in nič drugačnega učinka nima nekoliko pozneje zmaga socialistične revolucije, ki uvaja obdobje do slej najbolj cvetoče in morda sploh objektivno nepresežne elitarnosti bivanja slovenskega književnika na podlagi široko zajamčene materialne baze, ki mu je na razpolago za življenje in za ustvarjalno funkcioniranje (kar se tega drugega tiče, prim. prejšnji članek). Posebno v zadnjem času smo slovenski literatje dosegli razmere, ki nam dovoljujejo v bistvu nadvse prijetno izbiro med svobodnim poklicem, primernim za najbolj zaslužne, najbolj spretno, najbolj plodne ali najbolj fanatične ustvarjalce, in med »boljšimi« kulturnimi službami oziroma položaji, ki se ponujajo vsem drugim (tudi v

tem pogledu se je namreč spričo obilja priložnosti spodnja meja naših zahtev že precej dvignila, saj se npr. srednješolska profesura književniku, ki hoče kaj veljati pred sabo in pred drugimi, dandanes praviloma že ne zdi več dovolj imenitna). Ne trdim, da ni na svetu posameznikov ali celih nacionalnih skupin piscev, ki se jim gmotno ne godi še precej bolje kot nam, a ta (sicer nedvomna) razlika v absolutnih nivojih spričo izrazite podobnosti RELATIVNEGA socialnega dosežka književnika tu kakor tam za našo interpretacijo vprašanja ni odločilna ali jo kvečjemu zabrisuje kruhoborsko-apologetsko, češ »kaj pa že imamo slovenski književniki od svojega književnikovanja — saj vse skupaj ni vredno besede«; zato je treba še posebej poudariti, da pri vsem obveznem godrnjanju (ki je pač neizbežen tribut našemu lobbyju in konkretno sredstvo nadaljnjega interesnega pritiska) uživamo glede na velikost svojega zaledja in glede na razmere, v katerih to zaledje povprečno živi, mirno lahko rečemo, naravnost idealen položaj.

Z drugo besedo: naš slovenofilski angažma se nam je zasebno očitno v vseh pogledih splačal, kajti skupni odstotek in še bolj časovna razporeditev s tem angažmajem povezanih neuspehov in neprijetnosti sta ostala za nas v več kot znosnih in sprejemljivih mejah, večina pa nas je dosegla to, kar je ob količkah stvarni oceni možnosti smela pričakovati, in vsekakor BISTVENO VEČ KOT »NAVADNI« SLOVENEK: slovenski književniki spadamo namreč, še enkrat, v tisto skupino Slovencev, ki jim je prav ustvaritev slovenskega naroda omogočila ne samo deloven, temveč tudi zunajdeloven hierarhični vzpon proti vrhu družbene piramide — vzpon, ki bi bil sicer mnogo težji ali pa nanj celo, kot v našem primeru, sploh ne bi mogli računati. Slovenstvo je nam, slovenskim književnikom, enako kot drugim slovenskim elitam, bilo, je in bo objektivno, od naše volje bolj ali manj neodvisen, tako rekoč »prisilen« razlog za individualni dvig nad druge Slovence, ker pač, kot vsaka više organizirana socialna ideja, nacionalna ali drugačna, deluje kot motor vertikalne diferenciacije znotraj nekega prej socialno mnogo bolj zniveliranega stratuma prebivalstva. (Aforistično bi lahko rekli: SLOVENSTVO JE NEENAKOST SLOVENCEV MED SEBOJ, tj. taka neenakost je sami ideji slovenstva strogo imanentna, je ena od neodmislnih dimenzij njene strukture, in njeno uresničevanje ne glede na drugačna pričakovanja ljudi ni moglo prinesiti česa drugega kot novo potrditev te zakonitosti v eksplicitni, empirično preverljivi obliki. Seveda pa to še ni argument proti slovenstvu, kajti v odsotnosti narodne ideje so si bili Slovenci, kakor vemo, sicer resda v glavnem med seboj enaki, vendar je bila ta enakost zgolj enakost v neenakosti, namreč v podrejenosti tujcem. Sploh bi rad ponovil svoje opozorilo iz prejšnjega članka, da s takimi in podobnimi ugotovitvami nikogar ne hujskam k nikakršnim novim poskusom, kako po tem ali onem tisočprvem osebni patentu in receptu odpraviti neenakost med ljudmi, saj se mi zdi ta neenakost kratko malo neizogibna. Kolikor je v *mojih besedah ironije ali celo ogorčenja*, veljata oba izključno samo vsakovrstnim obljubam enakosti, s katerimi slovenski književniki — in ne samo oni, ampak o njih za zdaj konkretno govorimo — vodijo svoje rojake za nos; njihova lastna elitarna eksistenca je namreč najboljši dokaz za nevzdržnost njihovih sociagoških pretenzij. »Kar storile so roke, to z nogami potepta si.« Svoje nekdanje trditve bi dopolnil kvečjemu z dostavkom, da obljuba enakosti seveda ne pomeni nujno obljube neposrednega materialno-socialnega egalitarizma, kakršen je značilen za nekatere najbolj reprezentativne

ideologije novega veka, ker je med slovenskimi književniki od nekdaj močno razširjena, od krščanstva prek sekulariziranega intimizma lepe duše do današnjega ludizma, tudi tej nasprotna ideja »enakosti v nečem drugem, bolj bistvenem« kot protiuteži proti primarnim družbenim razlikam;* a tudi njeni duhovniki si prav z misijonarjenjem zanjo priborijo primarno, tj. direktno materialno-socialno elitni položaj in jo s tem brez ostanka dezavuirajo.)

* * *

Mislím, da lahko po vsem, kar smo v pričujočem članku dognali in razčistili, tvegamo nekoliko drugačno oceno slovenofilije slovenskega književnika, kot jo slišimo na splošno. Njegova ljubezen do lastnega naroda bo očitno edino naraven in logičen refleks konkretnih razmer in okoliščin njegove eksistence; slovenski književnik svoj narod tako rekoč brez izbire mora ljubiti, kajti nacionalna mlačnost in »planetarizem« ljudi, ki živijo — in sicer prijetno živijo — od obstoja Slovencev, bi pomenila kvečjemu brezpomembno sprenevedanje. Po drugi strani pa se mi v taki ljubezni pri najboljši volji ne zdi mogoče videti karkoli posebnega in moralno izjemnega; naj jo obračam na noge ali na glavo, vselej se mi slovenofilija nas slovenskih književnikov pokaže kot emocionalen nadzidek otipljive individualne koristi, zunaj katere književnik, dokler je književnik, svojega naroda na noben način ne more doživeti, pa naj mu je to osebno jasno ali ne. Vsak svetnik ima k sebi obrnjene roke in docela v duhu tega pregovora je najbrž tudi slovenofilija nas slovenskih književnikov v bistvu samo izraz preprosto robustne in zdravo neskropolozne LJUBEZNI DO SEBE.

Janko Kos

Slovenska kultura in moderna civilizacija

III. FUNKCIJA KULTURE V CIVILIZACIJI

Pretres pojmovanj, iz katerih se dá razbrati, kako različne pomene sta dobivala pojma kultura in civilizacija v svetovni filozofiji in znanosti zadnjih sto let, je navsezadnje pokazal, da je obema pojmom na Slovenskem ne samo mogoče, ampak skoraj neogibno dati tisti pomen, ki je v skladu z našo kulturno tradicijo, obenem pa ni v nasprotju s tokom svetovne misli. S tega stališča nam civilizacija lahko pomeni samo celokupnost sveta, ki nastaja iz človeka in v njem človek kot tak edino obstaja; družba, materialna in duhovna kultura so samo trije različni, pa vendar med sabo povezani izseki, ki se vgrajujejo v enoto tako zamišljene civilizacije. Pri tem pa je seveda bolj kot vse drugo pomembno, da vsakega teh območij in pa zveze med

* Edino pri naših ludistih je za zdaj še težko reči, kam se bo nagnila tehtnica, se pravi, ali bo njihov dejanski sociagoški program revolucija ali kompenzacija.